

УДК 101.1:177.7

Л. І. ТКАЧЕНКО

м. Київ

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Мультикультуралізм і утвердження національної ідентичності є проблемами в житті сучасного суспільства. Відповідно до наукових досліджень, проблеми полікультурного (мультикультурного) суспільства – це проблеми освіти й виховання особистості. Головне завдання освіти як суспільного інституту – виховання толерантності, яке здійснюється завдяки полікультурній освіті і вихованню завдяки сампізнанню і саморозвитку.

Ключові слова: полікультурність, особистість, мультикультурна освіта, толерантність, ідентичність.

Постановка проблеми. Глобалізація протягом останніх десятиліть позначається на усіх сферах суспільства, на звичному життєвому укладі, світосприйнятті й переконаннях людини. Вивершення нових економічних сил, поширення й застосування інформаційних технологій, з одного боку, зближують народи різних держав і націй, викликають все більшу мобільність громадян і міграційні процеси, що особливо виразні в Європі, з іншого – підкреслюють національну несхожість. Людина все більше підпадає під вплив різних культур, стає свідком, або й безпосереднім учасником далеких від її ментальності самовиявів і культурних демонстрацій, що зумовлює палітру небажаних станів особистості – від нерозуміння до незгоди. Це може призводити до незадоволення у суспільстві, або й нестабільності.

Утвердження толерантності у сучасному суспільстві є необхідною складовою його розвитку. Який би смисл не вкладався у поняття толерантності – діалог культур (М. Бахтін, В. Біблер), чи толерантність свідомості (О. Асмолов, С. Бондирева, Г. Солдатова, Л. Шайгерова) – воно стверджується через виховання особистості, а отже через освіту як сферу, яка «олюднює знання» (В. Г. Кремень).

Наукові розвідки демонструють палітру проблем у дослідженнях, які сягають від типологізації культур [2] до проблеми їх сприйняття [17], від етноконфліктології [5; 8] до діалогу культур [3], від діалогу як пріоритетного принципу освітньої діяльності [1] до діалогу як філософсько-методологічної проблеми сучасної освіти [19]. Проте важливим є розуміння проблеми толерантності як сутнісної складової розвитку особистості.

Постановка завдання. Метою наших розвідок, таким чином, є з'ясування як позиціонується толерантність серед інших якостей особистості у сучасному науковому дискурсі та якими є механізми її формування.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою наших розвідок є твердження В. Г. Кременя: «Національно-культурне у своєму протистоянні глобально-наднаціональному насамперед зберігає особистісне в людині. Думка про уніфікацію реалій (також і духовних) є помилковою. Уніфікується ширвжиток, ... але головні реалії – історія країни, традиції, культурний уклад, фольклор тощо – не уніфіковані» [11, 476]. На підтвердження думки українського філософа наведемо розвідки американця Майкла Манна, який пише: «Якби глобалізація сприяла створенню єдиного світового суспільства, вона породила би також і єдине культурне співтовариство зі спільними нормами, системою значень і ритуалами. Тенденції в сфері культури споживання, ліберального гуманізму й англійської мови підштовхнули декого до твердження, що нова глобальна культура або нове транснаціональне суспільство вже стають реальністю» [13, 184]. Проте М. Манн це спростовує: щодо культури споживання, то дешевизна виробів сприяє лише виникненню глобальної молодіжної культури; процес, який іноді називають «глобальним ліберальним суспільством», що поширюється через ліберальні та соціал-демократичні рухи, через ООН, численні неурядові організації, а також поняття «загальних прав людини», має переважно світський, північний характер, і багато хто на Півдні й особливо в Азії не сприймає, а то й засуджує його прояви; поширення англійсь-

кої мови теж має суперечливий характер: «Англійська мова розповсюджується як засіб суспільної комунікації в найсучасніших секторах більшості країн. Багато хто використовує англійську мову у комерції чи спілкується нею на конференціях, але ті ж самі люди не жартують і не освідчуються англійською. Більш того, їхні соціальні рухи як мирної, так і войовничої спрямованості теж не оформлюються через англійську мову» – стверджує М. Манн [13, 185–186]. Аналогічно висловлюється російський дослідник В. М. Межуєв, відокремлюючи економічну і культурну сфери існування людини: «Ринок потребує єдиних для усіх правил гри, культура – в їх різноманітті. Ринок нівелює всі національні відмінності і особливості, культура без них не існує. Якщо ізоляція від світового ринку – програтна стратегія, то єдине, що дозволить уникнути або якось згладити його негативні наслідки, – це збереження культури» [14, 23–24]. З усього наведеного зрозуміло, що культурне багатоманіття світу залишається його великим скарбом і причиною. Водночас національна розмаїтість є запорукою такої ж кількості способів самоідентифікації та мислення (ментальностей), що забезпечує альтернативність, а отже креативність та інноваційність у вирішенні численних проблем і завдань людства.

Намагаючись запобігти появі деструктивних тенденцій і сприяючи встановленню добросусідських відносин і суспільної злагоди, керівні європейські структури ухвалили низку документів, які є взірцем для всіх прогресивних суспільств, серед них і України як багатонаціональної держави. Так, у Лісабонській декларації (березень 2000 р.) стратегічною метою було проголошено перетворення ЄС (до 2010 р.) на «конкурентноздатне та соціально інтегроване європейське суспільство знань, шляхом формування найбільш динамічної знанневозорієнтованої економіки у світі, спроможної до сталого розвитку із зростанням кількості робочих місць та до все більшої суспільної злагоди» [16]. Серед іншого велика відповідальність і надії поклалися на освітню систему, яка є найбільш дотичною до людини в період становлення останньої, отже може справити на неї найбільш істотний вплив.

У ряді документів Європейського Союзу була визначена освітня політика щодо мульт

тикультурності й національних меншин. Декларація, прийнята Кабінетом міністрів Ради Європи європейських міністрів освіти «Освітня політика заради демократії і суспільної згуртованості: виклики і стратегії Європи» або «Краківська декларація» (Рада Європи, 2000), Афіїнська декларація «Міжкультурна освіта: управління різноманітністю, зміцнення демократії» (Рада Європи, 2003) містять принципи організації і впровадження мультикультурної освіти, в яких зазначено, що європейські суспільства стають усе більш різноманітними, що само по собі є позитивним явищем; однак, значна кількість громадян, а навіть деякі політичні лідери відкидають цей напрямок розвитку, повертаючись до ізоляції, расизму, ксенофобії, антисемітизму, націоналістичного підходу та інших форм упередженості та нетерпимості. Звернувши на це увагу, міністри освіти рекомендують формування міжкультурних навичок і вмінь у сфері особистих взаємовідносин та спілкування не тільки шляхом вивчення іноземних мов, але також: шляхом пропагування поняття людської гідності, відповідальності у суспільному вимірі, толерантності, солідарності та демократії; освіти для меншин, які мігрують та для національних меншин [18]. Загалом ці документи містять думку європейської спільноти щодо необхідності формування полікультурної компетентності особистості. Таким чином, із документи ЄС обґрунтовували закономірність мультикультурної освіти, яка мала б вирішити проблеми неоднорідних суспільств.

Мультикультурна освіта (англ. – *multicultural education*) виступає як: 1) концептуальна ідеологічна течія в освітній практиці сучасного демократичного суспільства; 2) освітня стратегія навчального процесу (організація, реалізація, результат) з метою вирішення проблем, що виникають у суспільстві у процесі еволюції національних держав та постколоніальних міграційних процесів, освітніми засобами. Стратегія мультикультурної освіти сприяє подоланню культурної відчуженості школярів та студентів, а відтак і громадян держави, спільному визнанню й розвитку основоположних демократичних цінностей: прав людини, свободи, демократії, солідарності, плюралізму. Передбачається, що застосування мультикультурної освіти виправдає

наступні очікування: 1) створення нового освітнього середовища як важливого фактору стабілізації громадянського суспільства; 2) зниження міжетнічної напруженості; 3) наявність толерантності у взаємовідносинах представників різних культур. Особливого значення в мультикультурній освіті надавалося одночасному вивченню мов етнічних меншин та культури, що домінує. Мультикультурна освіта позиціонувалася як прямо протилежна теорії асиміляції в процесі соціалізації особистості [20].

Полікультурна освіта, безсумнівно, сприяє свідомому засвоєнню знань про різні культури, усвідомленому виокремленню загальнолюдського й особливого в традиціях різних народів, що складає їхні культурні цінності. Співставлення цінностей, з одного боку, допомагає людині визначити власну ідентичність, а з іншого – зрозуміти значення феномену цінностей і виховати в собі однакове ставлення до цінностей власних і чужих. Таким чином формується толерантне ставлення до носіїв іншої культурної системи.

Полікультурна освіта включає й розвиток некогнітивних і невербальних вмінь та навичок, що забезпечують контакти і зв'язки з представниками різних культур, а отже практичне проникнення у світ інших культур. Отже можна виокремити основні функції полікультурної освіти:

- формування загальнокультурного рівня особистості шляхом засвоєння знань про різні культури та їх значення у розвитку людської цивілізації;
- виховання толерантного ставлення до культурних відмінностей та до їх носіїв;
- розвиток практичних вмінь та навичок комунікації з представниками різних культур на основі толерантності й культурного обміну.

Починаючи з 90-х рр. минулого століття освітній курс України відповідає напряму мультикультурної (полікультурної) освіти, визначеному Європою. Конституція України закріпила статус української мови як державної, що пришвидшило її розвиток. Представники національних меншин України навчаються російською, польською, угорською, молдовською, болгарською та ін. мовами, опановуючи водночас і відповідну культуру не лише на рівні етнічного спілкування, а й у якості шкільних предметів. Як зазначено у Білій книзі національної освіти України, за роки незалежно-

сті в обох напрямках досягнуто певних результатів, для розв'язання ситуації із запровадження державної української мови в закладах освіти, як зазначено у вказаному виданні, потрібно докласти чимало зусиль [4, 57–58]. Водночас поставлено завдання із формування етнічної та національної самосвідомості особистості, любові до рідної землі, держави, родини, народу, а також духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності культурної спадщини і майбутнього. Окремо зазначено про формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій, що разом мало сприяти утвердженню гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства, культивуванню кращих рис української ментальності [Там само, 41–42]

Полікультурна компетентність визначається кількома основними параметрами, проте основна її мета – ефективна комунікація. Про це зауважує А. П. Садохін, говорячи, що без правильного сприйняття, оцінки та взаєморозуміння весь процес комунікації втрачає сенс. У цій ситуації для ефективної та успішної комунікації з представниками інших культур необхідні спеціальні знання, навички та здібності, які формують адекватне і вірне взаєморозуміння партнерів по комунікації і тим самим одночасно формують перцептивний компонент міжкультурної компетентності особистості [17, 55–56]. Наступна проблема – подолання стереотипів сприйняття при формуванні міжкультурної компетенції. Тут автор підкреслює, що стереотипи є результатом етноцентричної реакції – спроби судити про інших людей і культури виключно тільки з позицій своєї культури. Нерідко при міжкультурному спілкуванні та оцінці своїх партнерів по спілкуванню комуніканти вже на вихідних позиціях керуються раніше сформованими стереотипами. Очевидно, робить висновок А. П. Садохін, немає людей абсолютно вільних від стереотипів, реально можна говорити тільки про різного ступеня стереотипізації комунікантів. Дослідження показують, що ступінь стереотипізації обернено пропорційний їхньому досвіду міжкультурної взаємодії [17, с. 66].

Справедливо зауважує український психолог О. А. Донченко, що спочатку вчителі мають збагнути витоки полікультурної природи суспільства, на якій тільки й можна сформува-

ти нову ненасильницьку інтерактивну свідомість людей. О. А. Донченко вбачає витoki полікультурної природи суспільства – в природі психіки людини, отже назріла нагальна потреба на науковому рівні розробити освітню програму формування ненасильницької свідомості людини, що включала б знання про вищі, надсоціальні і надособистісні чинники поведінки і сприймання світу, що могли б зменшити відстань між надмірно роздутим Я-центром і МИ-периферією у психіці людини (що складають головну її опозицію) і змогли наблизити неусвідомлюване в психіці людини до центрів її свідомості. «Ненасильницьке, толерантне ставлення до іншого може вмикатися тільки за умови самоузгодження. Режим «МИ» може працювати лише за умови ситуативного зречення індивідуальних відмінностей» – вказує О. А. Донченко. І далі: «Здатність переключатися на режим толерантності вимагає серйозного ... пізнання себе природного, своєї власної психічної специфіки» [7, 10].

Зазначене є підтвердженням необхідності виховання толерантності як визначальної риси особистості, що у свою чергу перед педагогічною теорією і практикою висуває завдання полікультурної освіти і розробки наукового підґрунтя її впровадження. Узагальнюючи можна погодитися з російськими вченими А. В. Хуторским і А. Д. Королем: діалог має бути сутнісною методологічною характеристикою всієї освіти, в ході якої учень «проживає» основні етапи розвитку людства, ведучи з ними діалог з позицій сучасності [19, с. 111].

Із викладеного вище випливає, що в умовах розбудови незалежної і консолідованої держави гостро постає питання утворення єдиної громадянської нації, формування нації як політичного суб'єкта. Вимога ЮНЕСКО «навчитися жити разом» таким чином включає обопільну проблему поваги як до титульної нації і її культури, так і до націй національних меншин і їхніх культур. Особистість в освітньому процесі має розвиватися в двох напрямках: до утвердження національної ідентичності й виховання толерантності. Ідентичність має розумітися як приналежність до національної групи так і до політичної нації. З цього приводу С. Б. Кримський зазначав: «...зараз ми розвиваємося у напрямі утворення політичної нації. Вона в певному розумінні

співпадає з поняттям громадянства. Ми – громадяни однієї держави. Політична нація це – український етнос плюс інші етноси, що визнають базову роль українських цінностей, визнають українську ідею» [12, 19]. З іншого боку, лише толерантне ставлення до національних особливостей – визнання, врахування й задоволення потреб окремих етносів – є тим підґрунтям, на якому можливе формування єдиної політичної нації.

Аналізуючи проблеми мультикультурності й ідентичності, маємо констатувати, що з педагогічної точки зору демократичне, толерантне ставлення мають розглядатися як характеристики внутрішньої сутності людини, її духовності – як те, що може бути виплекано особистістю в собі самій. Тому освіта посідає першорядне значення в процесі утвердження суспільних цінностей демократії, толерантності, взаємоповаги, прагнення взаєморозуміння, стабільності й миру. При чому загальнолюдські цінності продуктивного співіснування – значущості людського життя, честі і достоїнства кожної без винятку особистості, демократичних цінностей – через навчання і виховання мають привласнюватися суб'єктами освітнього процесу і ставати особистісними цінностями. З цього приводу В.Г. Кремень зауважує: «... особистістю людина може бути лише тоді, коли завдяки творчому потенціалу переосмислює сукупність обставин, що їх постійно пропонує емпіричне життя, навколишня дійсність. Мисленнєвий потенціал ... змінює свідомість людини, відкриває багатовимірний континуум, в якому вміщуються нові духовні виміри» [9, 375]. Тобто навчання й виховання має розглядатися не як опанування молодого людиною спеціальних знань з предметів і основ наук, не як оволодіння загальнонавчальними навичками, а як осмислення досвіду людства, засвоєння уроків його історії, сприйняття культури як загальноцивілізаційного надбання. Копітка інтелектуальна й духовна практика освоєння культурного досвіду людства й самопізнання та самовизначення у загальному онтологічному процесі є передумовою розвитку такої особистісної якості як толерантність.

Висновки і перспективи досліджень. Приходимо до висновку, що освітній процес має виступати ланкою осмислення і гнучкого

використання суспільного досвіду людства, що унебезпечуватиме від помилок, навчатиме ефективному співробітництву, взаємоповазі та взаєморозумінню – тобто забезпечуватиме принцип європейського симбіозу «навчитися жити разом» задля загальної злагоди й прогресивного суспільного розвитку. Проте головним у цьому процесі є саморозвиток особистості.

Список використаних джерел

- Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин / Изд. 3-е. — М. : Художественная литература, 1972. — 470 с.
- Бенедикт Р. Хризантема и меч: Модели японской культуры / Рут Бенедикт / Пер. с англ. — М. : РОССПЭН, 2004. — 256 с.
- Библер В. С. Диалог культур и школа XXI века // Школа диалога культур: идеи, опыт, проблемы / Под ред. В. С. Библиера. — Кемерово, 1993. — С. 9—106.
- Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. — К. : Інформ. системи, 2010. — 342 с. — Бібліогр. : с. 315—335.
- Гасанов М. М. Этнокультурный диалог как средство воспитания студенческой молодежи // Педагогика. — 2009. — № 9. — С. 59—65.
- Добренков В. И. Социологическое образование и социологическое общество // Социологические исследования. — 2004. — № 4. — С. 113—115.
- Донченко О. Психофракта́л як категорія педагогіки ненасильства // Шлях освіти. — 2003. — № 4. — С. 8—12.
- Квициния М. Б. К вопросу социализации личности в условиях этноконфликта // Вопросы философии. — 2010. — № 1. — С. 166—170.
- Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. — К. : Педагогічна думка, 2009. — 520 с.
- Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум // В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2007. — 576 с.
- Кримський С. Б. Запити філософських смислів // С. Б. Кримський. — К. : ПАРАПАН, 2003. — 240 с.
- Крымский С. Цель нашего существования — вернуться в цивилизованный мир // Украина szukaє свою ідентичність: Збірник статей. — К. : ВБФ «Поступ», 2004. — С. 17—20.
- Манн М. Глобалізація як глобальний конфлікт // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / За заг. ред. А. С. Гальчинського, С. В. Льовичкіна, В. П. Семиноженка. — К., 2004. — С. 161—202.
- Межуев В. М. Модернизация и глобализация: два проекта «эпохи модерна» // Глобализация и перспективы современной цивилизации / Отв. Ред. К. Х. Делокаров. — М. : КМК, 2005. — С. 9—24.
- Мир словарей: Психологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_psy/multikultu_rnoe-obrazovanie-1926.html.
- Неклесса О. Реконфігурація світу // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / За заг. ред. А. С. Гальчинського, С. В. Льовичкіна, В. П. Семиноженка. — К., 2004. — С. 216—243.
- Садохин А. П. Проблема восприятия в формировании межкультурной компетентности // Вестник Московского ун-та. — 2010. — № 2. — С. 55—75.
- Селятицький М. Міжкультурна освіта у світлі документів Ради Європи та Європейського Союзу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=588.
- Хуторской А. В., Король А. Д. Диалогичность как проблема современного образования (философско-методологический аспект) // Вопросы философии. — 2008. — № 4. — С. 109—115.
- Education and Training in Europe: diverse systems, shared goals for 2010. The work program on the future objectives of education and training systems [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://europa.eu.int/comm/education/policies>.

Л. І. ТКАЧЕНКО

Kyiv

TOLERANCE AS A COMPONENT OF SELF DEVELOPMENT OF A PERSONALITY

Multiculturalism and assertion of national identity are the problems in modern society. According to scientific studies, the problems of multicultural society are the problems of education and upbringing of a personality. The main task of education as a social institution is teaching tolerance which is carried out by means of multicultural education and education through self-knowledge and self-development of an individual.

Key words: multiculturalism, personality, multicultural education, tolerance, identity.

Л. И. ТКАЧЕНКО

г. Киев

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Мультикультурализм и утверждение национальной идентичности являются проблемами в современном социуме. Согласно научным исследованиям, проблемы поликультурного (мультикультурного) общества – это проблемы образования и воспитания личности. Главная задача образования как общественного института – воспитание толерантности, которое осуществляется посредством поликультурного образования и воспитания благодаря самопознанию и саморазвитию личности.

Ключевые слова: поликультурность, личность, мультикультурное образование, толерантность, идентичность.

Стаття надійшла до редколегії 01.08.2014